

קרית-ספר.

תקתב זאת לדור אחרון
ועם נכרא יִשְׁפּוּט שְׁפּוּט!

כד רניו רעיא על ענא
עביד לנגרא סמותא.

(ביק כ"ב ע"ל)

באהת מדרשותי אשר דרשתי זה כבר בתוך קהל ועדה (בפארעסמא) המפתי מלין ע"ד הלאומית (נאציאנאליטאט), מה עצמותה ואיכותה ועל מה אדניה הטבעי. אז הראיתי והוכחתי לדעת כי הלאומית איננה מיוסדת על איזה דברים היצונים של מה בכך, על תבנית הבגדים או על איזה מנהגים דלים וריקים, אך כל עקרה היא — המדות הטובות וסגולות הנפש היקרות אשר סגל ורכש לו הלאום במשך ימי חייו על האדמה, הם הם אופניה של האומה ורוח המחיה אותה. ובכן על כל בני לאום ולאום המצוה לשמור כבבת עין את המדות הטובות והישרות שכבר נעשו לקנין כלל האומה, ועל אנשי הרוח, מורי הלאום וסופריו, פקידיו ומנהליו מוטלת ההובה הקרושה לעמוד על המצפה ולשהר מוסר את העם כאשר יתירשל באהת מן המדות הטובות, להאיר עיניו ולהורותו בינה לדעת חין ערכה ויקרתה ולחזק את ידיו לבעבור יוסיף עצמה להגדיל ולהאדיר תושיה.

אין לך כל אומה ולשון אשר לא תצטיין באיזה מדה טובה וביתרון הכשר שכם אחד על רעותיה ושכנותיה, והם הם עצם דמות ריוקנה של האומה, והיה כאשר תרפינה ידיה וסגולתה המיוהרת לה תלך לטמיון, ידל גם כבוד צבינה, פנה זיוה פנה הודה, רוח הלאומית סרה מעליה וחייה תלואים לה מנגד... גם אנהנו בני ישראל הנחלנו לנו מאבותינו הרבה מעלות ומדות טובות, סגולות יקרות ונכבדות היו למורשה לכל עמנו; והכו"ל בהרימן על גם אחרות מן המדות המשובחות שנודקנה בהן אומתנו, אמרו כל מי שאינן בו בידוע שאינו מורעו של אברהם אבינו, יען כי הוא ראש האומה הצטיין כבר בסגולות ההן וצוה את בניו אחריו לשממן מכל משמר; התורה, הנביאים והז"ל הועילו לנו לרכוש עוד קניני הנפש ולשמור עליהם בשמירה מעולה לכל יאברו לנו, ועי"ז זכינו להאריך ימים אנהנו ולאומותנו כיום הזה.

כל משכיל על דבר מאליו יבין, כי אופני התגליות המדות הטובות הלאומיות וצאתן לפעולה אדם ישתנו ברבות הימים לרגלי הזמן והמקום, אך הן בעצמן תשאיינה בעצם תקפן וגבורתן. למשל, גלוי וידוע, כי מעשה הצדקה וגמילות חסדים, מירושת אבות היא לנו מדור דור ובה יתפאר ישראל גם עתה, אך אופני תנית הצדקה פשטו צורה ולבשו צורה. איא ישב פתח האהל כחום היום לקבל אורחים, להאכילם מרשן שלהנו והוא עומד עליהם, בהיותינו שרוים

על אדמתנו היינו נוהנים מעשר, לקט שזחה ופאה ותמכנו בידי אחינו האביון בימי הז'ל היו קופות של צדקה והתמחוי וכו'. בארץ רוסיא ופולין בצאת „בעל הבית“ מביהכ"נ או ביהמ"ד בשבת ויו"ט יקה אותו ארה עני לאכול על שלהנה ולפעמים ישב על יר איש עשיר לבוש מתלוצות אביון לבוש קרעים ומנת חלקו כאחד מבני הבית באין מכלים דבר, ובקהלות אשכנז ישלמו את האורחים ההגונים (אשר לא יתנאלו בפת בנם של נכרים) לבתי המון לאכול על השבון הקהל. בין כה וכה הצדקה לעולם עומדת בקרב אחב"י על בסיס נאמן וקים ; וכן הדין נותן בשאר מדות טובות.

אפס לדאבון לבנו יש ויש עוד סגולות יקרות, שרכשה לה היהדות מימי קדם ודורות עולמים אשר ברורנו זה, דור ההתחזקות, ההתערבות וההתבוללות התמעטנה מיום ליום ועתידות להשתכח מישראל, לא פה המקום לפורטן כלן ולהוציא כאור מעשפט על כל אחת ואחת מהן כראוי לה, אך לא אוכל עצור במלן על אדות סגולה אחת, אשר התנוססה כאבן נור בין שאר הסגולות ההמודות שנשתבחה בהן כנסת ישראל—הלא היא: התיסדות בתי עקד ספרים למקרא לכל דורש ומבקש חנם אין כסף.

זכור אני כי ה' ריב"ל העיר באחד מהבוריו על יתרון ב"י באהבת הלמודים והספרים, וכי לפעמים נמצאים בבית כפרי יתר הרבה ספרים מאשר בבית כהן־הספר, ואני מוסיף ואומר: אלו פינו מלא שירה כים ולשוננו רנה כהמון גליו, אין אנו יכולים לגמור את ההלל על הטוב והחסד אשר נעשו לכנסת ישראל ע"י בתי עקד הספרים שהשתכללו בבתי המדרש ובהקלויזין. הן יותר מאלף שנה במרם למדו עמי אירופה הנאורים ליסד בתי ספרים להשאל ולמקרא לעם (לייה-אונד פאלקס-ביבליאטשהעקען) כבר השכילו היהודים בכל מקומות מושבותיהם, בכל עיר ועיר וקהלה וקהלה בתי אוצרות ספרים, אשר יומם ולילה היו פתוחים לרוחה לכל דורש ומבקש לא בכסף ולא במהיר! האומנם נמצאו בתוכנו סופרים מהירים הרבה, אשר נחפזו להוציא כל רוחם על המגרעות שמצאו בבתי המדרשים והקלויזען, אבל אך מעטים הם אשר הבינו רב ערכם על פי פעולתם הגדולה, הם הם היו באמת מקדש מעט לישראל בכל ארצות פוזריו ורוח החיה באפני היהדות.

מפני סבות מסבות שונות נתמעטו ברורנו העוסקים בתורה וההגונים בספרות היהדות, וגם בתי המדרש לתורה ולתפלה במקום אחר הולכים ומתמעטים כפרי החג גם בארץ רוסיא ופולין, גם בגאליציען, אונגארן ורומעניען, מודה אני שכל בן־דעת ירגיש כי גם בתי המדרש עם עקד ספרים, אשר נשאר על תלם, מבקשים את תפקידם ודורשים איזה תקונים וסדרים ישרים לפי רוח העת החדה, וגם יש ספרים אשר לפנינו דנו אותם בנגיזה או נאסרו לבוא בקהל, ועתה גם יראי ה' והחרדים אל דברו הכירו כי ברכה במ ויקרבו בשתי ידיים, ולהפך ; אבל עוד יותר מזה סרגיש אני כי נחוצ מאד מאד בימינו אלה ומצוה רבה היא ליסד בכל עיר ועיר בתי עקד ספרים להגיון ולמקרא לכל החפץ לשקוד על דלותיהם, אל תוך הבתים האלה יקבצו ויאספו למשמרת לא רק ספרות ישראל הישנה והחדשה בשפת עבר כ"א כל הנוגע להיהדות, לקורותיה ולתולדותיה בשפות החיות.

בכל עת ועדן אשר יקרני ללכת לבקר בתי אוצר לסגולות ימי קדם ושכיות המדה (מחצאות) ובתי עקד ספרים לידיעות העמים והלשונות (אֶלְקֶעֶר־קונדע) כמעט אציג כף רגלי על מפתן הבית לא ימיש מלבי הרעיון המעציב, כי אוה"ע מהיבים את ישראל. רואים אנהנו איך כל עם ועם ישתדל בכל מאמצי כחו לאצור ולכנוס כל דברי הפץ, הנוגעים לקורותיהם ומנהגי חייהם בשנות קדם, ולא יניהו ידיהם גם מאבני גיר מנופצות, מכלי נשק שהעלו הלורה וכר וכו', ואנהנו בני"שכל מחמדינו וציוני קדמוניותנו ספו תמו מן בלהות, ואין לנו שיוור רק התורה. הזאת, ר"ל הספרות העברית איך נתעצל לאסוף סגולותיה ושכיות המדה אל בתי אוצרותיה? למה יאמרו הגוים כי רק לסחור את הארץ ולמלאות בתינו כסף נוצרנו, ולמה יתאוננו רבים וכן שלמים מסופרינו ההפצים לעסוק בצרכי ספרות ישראל לשמה, כי מהסרון ספרים תרפינה ידיהם ולא תעשינה תושיה? כלנו יודעים אנהנו כי כל העלילות והדבות הרעות המתרגשות עלינו הרשות לבקרים — רבן ככלן כבר היו לעולמים. ומגיני עמינו, חכמינו וסופרינו שאין כהם אלא בפה ובקולמס, כבר השכילו לסחוס פיות מקטרגים בטענות שאין עליהן תשובה, ודבריהם ערוכים ושמורים בספרים כתובים עברית ובלשון עם ועם; ובכל זאת כשתתהדרש עלינו איזה עלילה ישנה ע"י מקרה או יצאו איזה כותבי פלסתר להרף את מערכות ישראל בכתבי העתים, הננו מבוהלים ודחופים, מה שלא היה כן לולי היו כל הספרים, ההוברות והמאטרים המפורזים והמפורדים שנכתבו כבר על אדות דברי ריבות האלה אצורים לבושים וארוזים בבתי עקד הספרים שלכל קהלה וקהלה ולא היינו נלחצים עכ"פ לאבד כה זמן הרבה בבואינו לגול מאתנו את עלילות השוא ולעשות תמיד כמעשה סיסופוס האמלל בהגרות היונים.

אשר על כן בבואי ראשונה מפ"ב לשרת בקהל ישראל אודיסה היה ראשית בכורי רעיוני ואדיר כל הפצי ליסר שם בית עקד ספרים והשתדלתי לנטוע את הרעיון הזה בקרב משכילי העיר, ואם אמנם לא יצא הרעיון הזה אז לפעולת אדם מסבה שלא היתה תלויה בנו, בכ"ז לא סת זכרו מקרבם, וסוף סוף בא לידי מעשה ע"י ידידי הה' הנכבד ר' בנימין סג"ל נ"י ואחוזת מרעהו, ולבי שש עתה ושמה מרחוק, ועוד אוסיף שמהה וגיל כשאזכה לשמוע בשורות טובות, כי היתה אדעססא למופת לשאר העירות שבכרכי הים.

ויהי כאשר התעני אלהים מארץ מולדתי בימי הרעה ואבוא לתגורר בעיר לייפציג, הנקראת בצדק "קרית-ספר", כי אין קריה אשר שנבה ממנה בבתי דפוס ובהוצאת ספרים ומ"ע אין קץ וגם היא המטרופולין למסחר הספרים בגרמניא ובתי עקד ספרי חול להכמים ולהסון רבו כמו רבו בקרבה — עמדתי מרעיד משתומם לראות כי לקהלת אהביי פה אין זכר לבית עקד ספרים ורק בבית-הפלה אחר קטן ודל (אשר שם בני שקלאוו נקרא עליו) נמצאו איזה סדרי משניות וכו' קרועים ובלוים... כאשר נתודעתי אל הרב המטיף ד"ר נאָלד-שמידט וראיתי כי אוהב ספרים הוא ולו בית-עקד ספרים גדול ונכבד בספרות העברית והאשכנזית-היהודית, עוררתיו ע"ד נחיצות התיסדות אוצר ספרים לקהלת ישראל בזמן אשר האנטיסמיטיזמוס תקע פה את יתרו והרכה מן הניכי האוני-ווערויטאָט אשר יתעסקו לפעמים בספרות היהדות יסתפקו רק במעט הספרים

הנמצאים בהבליאטשהק אשר להאנויווערויטאט, ומרביתם הם נחלת וואגענוייל... ויענני ע"ז כי אם אמנם דברי טובים ונכוחים, אך הוא מסכת זקנותו וחולשת כחו להתעסק בזה ובכלל הדבר תלוי בראשי העדה ועלי לפנות אליהם, כי רק על פיהם יקום דבר; אך זאת הבטיח לי כי במותו ינחיל את אוצרו הטוב להעדה והיה לבית-מקרא והגיון לכל דורש דבר ה'.

אהרי דבריו לא שנית ופקה דברים עם ראש העדה ר' יעקב נאהאד ז"ל האיש הנעלה והנכבד הזה היה רודף צדקה וחסד כל ימיו, אוהב עמו ודואג לאשרו ולטובתו (מיסד ומכונן את הגעמיינדעבונד ועומד בראשו כל ימי תחנותו בלייפציג). הצעתי מצאה הן גם בעיניו ויבקש ממני להגיש לו בכתב את כל הענין וסדר עריכת בית העקד לכל פרטיו, וכן עשיתי. גם התנדבתי מצדי להקדיש שעות אחדות ביום לנהל את הבית בלי כל שכר-עבודה. אפס למגנת לב כל העדה חלה ה' נאהאד עד מהרה את חליו ונפטר לעולמו בשם טוב — ותקותי נשארה מעל.

ובלייפציג הי צורבא מרבנן ותלמיד הכם מופלג ידידי ר' יצחק אייזיק פרייטאן מילודי קראקוי. הוא היה לפנים שו"ב פה, ואהרי עזבו את משמרתו זאת עסק במסחר, אך היה קובע עתים לתורה וגם אסף לו אוצר ספרים מצוין לא לבד בנפ"ת כי אם גם בספרי חכמה והשכלה, כי היה בקי בספרות ישראל וגם הוציא לאור (לייפציג כת"ר) את ס' הגיון הנפש או ס' המוסר להקדסון ר' אברהם בר' חייא הנשיא עם תולדות המהבר, גם בראשו מכתב מחקרי מהגאון שו"ר (*). זה לפני ר' שנים תקפתהו מחלה אנושה ויעזוב את ארץ החיים, ובית עקד ספריו היה עומד למכירה. אז התעוררתי שנית לדבר באזני ראשי העדה וטובי העיר לקנות את העזבון הזה למען יהיה כיסוד מוסד לבית עקד ספרים, אשר יתרחב ויתגדל ברבות הימים — אך שומע לא היה לי.

בכל זאת לא נהתי ולא שקטתי וקויתי להגיע למחוז חפצי לעת מצוא, וכמעט האמנתי כי תקותי באה ונהיתה. בלייפציג תקע איתן מושבו איש אהר מעיר מגורי דובנא רבתי ושמו ר' נתן הענדלער, אשר למד תורה בנעוריו, ידיו היו רב לו בשפת קדשנו והתהלך עם משכילי הדור המשוור הישן ראב"ג והח' ר' נחמן לינדאווייך, אך בהעתיקו מושבו מדובנא לבראדי ואה"כ ללייפציג שם עינו ולבו רק אל מסחרו, אשר פרץ מאד בארץ ובהו"ל, ויעש לו רכוש גדול עד כמה מיליאנים מארק (גם בא במסורת ברית ההתחנות עם הסוחר הנכבד רב יהודה ותושיה ר' שלמה מיזעס, אבי ההכם הנודע מוה"ר פאביוס מיזעס נ"י) ובית מסחרו היה לשם ולתהלה. כאשר התראיתי פנים עם הגביר הזה, שהיה כבר מדוכא ומעונה בתהלואים קשים, ונדברנו ע"ד מצב היהודים פה העירותיו על שני חסרונות אחד גשמי ואחד רוחני הראוים להמנות: על חסרון בעלי מלאכה מקרב אחב"י (הפך מאשר ברוסיא ובפולין) השולחים רק אל המסחר ידם ועל חסרון בית-עקר-ספרים, ויענני כי ישמור הדבר בלבו. בין כה וכה

(* חביו של ר"ח היה ר' ישראל מאיר פרייטאן ז"ל חנ"ך אספרחאווא, כמול ס' והזכיר עכ הכחור ענפי יהודה, לייפציג הלניג. —

מתה עליו אשת נעוריו וגם מחלתו הלכה הלך וגבור והרגיש בנפשו כי לא ירבו עוד ימי צבאו, התעורר להציב להנפטר זכרון עולם ויתנדב סך מאה אלף מארק לקרן קימת, אשר מפריה יתמכו ידי נערים ההפצים ללמוד מלאכה והרשת המעשה. מה"ע הגירו בשער תהלתו וגם אני הגרתי לו כל שבהו בפניו בפנשי אותו ברהוב העיר, אך לא נמנעתי מלהזכירו שנית אדות בית עקד הספרים, אשר יוכל להנהיל גם לכבודו שם ושארית בקרב ישראל, ויבקשני לסור אל בית מסחרו ושם ידבר עמי דבר על אופניו. אחרי ימים מועטים דרשתי אל בית מסחרו, ואחרי אשר שמע שנית הוא ובנו יהידו (שהתערב כפעם בשיחתנו) את עצמותי, הגיד לי בפה מלא ובקול רם כי מתנדב הוא אלף ר"מ, היינו שלשת אלפים מארק, לתכלית התיסדות בית עקד ספרים, ויתן לי עצה ליסד חברה, אשר כל אחד מחבריה יתן סך קצוב מדי שנה בשנה להוצאות הבית. יצאתי מאתו בשמחה רבה והודעתי דבר הנדבה הזאת להרב ד"ר גאָלדשמידט ולאחר מראשי העדה (ה' מאגנוס) וישמחו גם המה.

ירחי מספר אחר הרברים האלה גוע ויאסף אל עמיו הגביר הנ"ל, וממלא מקומו של הרב ד"ר גאָלדשמידט (אשר מסבת רפיון כחו וחליו הסיר שכמו מסבל משמרתו) הוא הרב המטיף החדש והצעיר ד"ר עקשטיין, ההם להספרו וגמר עליו את ההלל בהרימו על נס את מעשה הצדקה, קרן הקימת לזכר אשת המנוח, אז ספרתי להמטיף גם על אדות הנדבה של האלף ר"ט ועוררתיו כי יתאמץ להוציא מכה אל הפועל דבר יסוד בית עקד הספרים, הראיתי לו באצבעי על בית אוצר ספרי ישראל אשר יסרו פה הנוצרים מנהלי האינסטיטוטום יודא-איקים לתכלית ידועה (לבשר ישועה לבית ישראל — עם נושע בה' תשועת עולמים!) והוכחתי לו כי לעת כזאת חסרון בית ספרים הרפה וכלמה לעם ישרון בלייפציג. ע"ז ענה ואמר לי הד"ר עקשטיין כי נכון הוא להשתדל בכל עז בענין זה ולבו יאמר לו כי הפצו יצליה בידו. אחרי זמן לא כביר בהודע לו כי הבן היורש יעתיק מושבו לפאריז דרש למשכנו לבעבור הזכירו אדות נדבת אביו ולא מצאו, ע"כ שלח לו מכתב. אפס היורש נימא מצא במכתב הרב, אשר כתב בטעות כי המנוח התנדב בהיותו שכיב מרע על ערש דווי, וגם חרה אפו על אשר מלא לב הרב הצעיר לדבר אליו בתור מפקה על עסקי היהדות («אַרשטעהער דעם יודענטהומס») ולהזכירו החוב והמצוה לקיים דברי המת... ויקרא אליו את הרב וישפוך עליו המתו והוכיחו בטענתו כי איש זה לא קרב אל אביו (מסבה ידועה) כל ימי חליו מחלתו האחרונה, וכאשר ענה לו הרב כי אני הוא המגיד לו תוכן «הנדבה» שלח לקרוא לי עוד בעצם היום הזה אל בית מסחרו לשאול את פי. אנכי העליתי על זכרוננו את כל פרטי הדבר אשר נדברנו אני ואביו, בפניו באותו ההדר עצמו שישבנו בו עתה וגם את דבריו אשר דבר הוא בעצמו בהתערבו בשיחתנו. בראותו כי נלחץ בין המצרים ואין התי יוכל להכחיש את החי, הוסיף שנית לחרף ולגדף את הרב בעבור המכתב בבטוים הדים כמדרות הרב (כמו ראטציונגע, דריי-קאוע-בובע) עד כי נלאיתי נשוא, ואמרתיו לו כי לא נאה ולא יאה לאחר העם גם אם יהיה עשיר כקרה או ככרש (קרעזוס) להבזות איש חכם ורב ומטיף על שגיאה קטנה ובפריט

אהרי שהרב הזה קשר מספר מר על אביו המנוה והרים עד לשמים שיאו וצדקתו עד שחקים, אז נתמלא עברה גם עלי התגלע בינינו ריב דברים, ובהרות אף היורש עד להשחית, אמר כי אהרי כ"ז לא יתן מאומה (כי בצואת אביו המנוה לא נזכרה הנדבה שהיתה רק בע"פ) ואת ה"ר עקשטיין ירדוף עד הרמה. אשר דבר בפיו מלא בידו כי כתב קובלנא אל ראשי העדה, אשר נטלו על הרב לבקש מחילה ממנו, אך הרב אשר ידע בנפשו כי הצדק אתו וכי מעולם לא עלה על דעתו להטיה דברים כלפי היורש, מאן למלאות רצון פקידי העדה ויגש מכתב להתפטר ממשמרתו, למרות הבקשות שבקשוהו לבל יעשה כן, כי אהוב ורצוי היה ה"ר עקשטיין להעדה ע"ד הן שפתיו בדרשותיו המפוארות וכשרונו הרב כפרגנוג אמן בבית הספר. לא פה המקום לספר בפרטות כל הסכסוכים שהיו בין ממלא מקום הרב ובין היורש והמנהלים. אך סוף סוף הלך לו היורש פארוזה, ה"ר עקשטיין נתמנה לרב תמיד בעיר באמבערג — ונדרבת המנוה רנ"ה היתה קצף על פני מים!

לרב תמיד נבחר אה"כ ה"ר פאָרגעס נ"י (שהיה לפניו רב ומטיף בקארלסבאד) וכעבור ירחים אחדים שבק היום לכל הישיש ד"ר נאָלדשמידט ז"ל, ובצואתו אשר וקיים את הבטחתו בחייו — להשאיר את בית עקד ספרים רבים בלה"ק ובשאר הלשונות מורשה לעדת ישראל פה. אלמנת הרב, המפורסמת ברוב חכמתה ודעתה, היתה נכונה לקיים דברי בעלה בחפץ לבב, ואני ושאר שוהרי ספרות ישראל, הכו בכליון עינים על בית עקד הספרים אשר יוסד ויתכונן במהרה בימינו לזכרון עולם להרב המנוה ולתפארת קהל ישרון. אמנם, לא יאומן כי יוספר, מנהלי העדה נועדו יחד לאספה, המתקן סוד והחליטו — שלא לקבל מתנת הרב המנוה מידי האלמנה, כי ינערו הצנם ולא יהפצו ליסד בית עקד ספרים, הדורש עוד איזה הוצאות מאוצר העדה. אשר על כן נתנה אלמנת הרב את אוצר הספרים על יד הרב ד"ר פאָרגעס למכירה וכבר נקרעה לשנים עשר קרעים, כי לא נמצא איש או עדה לקנותה כלה כאחת, וקריית-ספר נשארה כבראשונה בלא בית עקד ספרים לישראל, ובלי ספק תעבורנה עוד שנים לעשרות בטרם יקימו ויתעוררו אנשי רוח אוהבי עמם והובבי ספרותו. לתקן המעוות ולמנות את החסרון. אחת היא על כן אמרתי: "תכתב זאת זכרון בספר לדור אחרון ועם נברא ישפוט שפוט!"

לייפציג, תרמ"ט

ד"ר שלמה מאנדעלקערן.

